

VYTAUTO MONTVILOS POEMOS

K. NASTOPKA

„Jis neturėjo atskiro asmeninio gyvenimo. Jis gyveno troškimu parašyti dar vieną eilėraštį, geresnį, kovingesnį, dar labiau demaskuojantį buržuaziją, šaukiantį į kovą dėl liaudies išlaisvinimo“, — šiais žodžiais T. Tilvytis¹ taikliai išreiškė V. Montvilos požiūrį į poeziją. Montvilos kūrybos raida — tai nuolat stiprėjantis protestas prieš žmogų gniuždančią buržuazinę santvarką. Dalyvaudamas revoliucinėje kovoje, giliai pažindamas savo laiko tikrovę, ieškodamas kelių jai pertvarkyti, poetas parašo kūrinių, turinčių didelę apibendrinančią reikšmę. Du dešimtmečiai, skiriantieji mus nuo V. Montvilos mirties, nenustelbė jo poetinio balso. Šiandien mes dar aiškiau matome poeto didumą, gyvai girdime jo aistringą pilietinį žodį.

Iš V. Montvilos eilėraščių išsiskiria grupė 1931—1940 metais parašytų kūrinių, kuriuos autorius pavadino poemomis. Tos poemos pasižymi tikrovės medžiagos ir apibendrinimų platumu, autoriaus idealų aiškumu, istoriniu optimizmu. Tai ištis „vieni iš stipriausių lietuvių literatūroje kritinio realizmo poezijos kūrinių“², gyvai ir giliai perteikiantieji mūsų dienų skaitytojui savo meto tikrovės turinį. Kartu tai ir meniškai brandžiausi V. Montvilos kūriniai. Poeto kūrybos tyrinėtojai bendrose jo poezijos apžvalgose kalba ir apie jo poemą. Tačiau iki šiol jos nėra plačiau nagrinėtos, giliau ištiriant problematiką, pateikiant išsamesnę meninę analizę. Šio straipsnio tikslas ir yra apžvelgti V. Montvilos poemų problematiką, atskleisti jose išskylančio lyrinio herojaus paveikslą, pagnagrinti pagrindinius tikrovės atkūrimo principus, kai kurias meistriško kumo ypatybes.

Atskirą vietą V. Montvilos poemų tarpe užima „Viduramžių orkestrai“. Paprastai yra nurodoma, jog ši poema parašyta 1926 metais ir išspausdinta „Mūsų skarde“, ir nagrinėjamas jos tekstas, įėjęs į rinkinį „Į plačią žemę“. (Čia poemos pavadinimas turi paantraštę „Katalikams valdant Lietuvą“.) Tačiau antrasis poemos variantas, datuojamas 1939 metais³, savo idėjinėmis ir meninėmis ypatybėmis iš esmės skiriasi nuo „Mūsų skarde“ paskelbto teksto.

Siame straipsnyje, kuris yra dalis didesnio darbo, dėl vietos stokos V. Montvilos pirmosios poemos abiejų variantų analizė išleidžiama.

¹ T. Tilvytis, Tarybinio pavasario dainius. — „Literatūra ir menas“, 1951.VII.15.

² P. Ivanovas, Tauraus kūrėjo ir kovotojo palikimas. — „Literatūra ir menas“, 1957.I.12.

³ Zr. K. Nastopka, V. Montvilos poemos (diplominis darbas). VVU Lietuvių literatūros katedra, 1962, p. 14.

Nagrinėjus tik 1931—1940 m. poetas. Žanrinis požiūris tos poemos ryškiai suskyla į dvi grupes. Vienose jų (kurias sąlygiškai pavadinsime lyrinėmis) pagrindinis veikėjas yra lyrinis herojus, pats išsakęs savo gyvenimus. Tai poemos „Į plačią žemę“, „Laukų lelija ir gatvės vaikas“, „Paskutiniai žodžiai“, „Žemaičių žemėje“. Kitose (jas vadinsime lyrinėmis-epinėmis) piešiami atskirų veikėjų paveikslai. Šiai grupei priskirtinos poemos „Mirtis ant kryžiaus“, „Ties darbo birža“, „Pinigienės krautuvės pardavėja“, „Poema apie gatvių grindiką“, „Bedievis Kuzma“, „Dievo apleista avelė“, „Duonos kasdieninės duoklės“.

Tarybinės santvarkos metais V. Montvilos kūryboje pasireiškia tendencija kurti apibendrintą epochos vaizdą, pereiti prie plačios epinės drėbės. Po poemėlės „Keletas žodžių apie Vincą Grabinį“ parašomi epinės poemos „Klebonas atskiriamas nuo dievo“ fragmentai ir fragmentas „Vincas Darulis“. Tačiau ši tendencija nespėjo giliau įsikūnyti kūrybinėje V. Montvilos praktikoje. Todėl pagrindinį dėmesį sutelksime ties aukščiau minėtomis dviem poėmų grupėmis.

V. Montvilos lyrinio poėmų konfliktas — tai ir jo lyrikos centrinis konfliktas — lyrinio herojaus, norinčio nušviesti žmonėms kelią, pasisemti žvaigždžių, išplėsti saulę, susidūrimas su jį gniuždančia aplinka. Giliai dramatišką išraiškos formą šis konfliktas įgyja po fašistinio perversmo Lietuvoje. V. Montvilos kūryboje šis laikotarpis kupinas didelių ir sunkių ieškojimų. Pasunkėjusios revoliucinės veiklos sąlygos skaudžiai paveikia poeto gyvenimą ir kūrybą. Nutrūksta jo ryšiai su pagrindine komjaunimo organizacija. Poetui pačiam vienam tenka spręsti opiausius gyvenimo klausimus. Jo lyrikoje suskamba gilaus sielvarto gaidos.

Manęs todėl negirdi,
kad aš turiu neramų ir teisingą širdį.

Taip poetas apibendrina savo susidūrimą su buržuaziniu pasauliu eilėraštyje „Ejau per Lietuvą“⁴. „Neramios ir teisingos širdies“ istorija svetimoje jai aplinkoje ir sudaro V. Montvilos lyrinio poėmų turinį.

Pasakodamas apie savo jausmus, pergyvenimus, poetas asmeniniams klausimams visuomet suteikia apibendrinančią prasmę. Tai pasiekiamą socialine vaizduojamų reiškinių analize.

„Jam (darbininkui. — K. N.) reikia knygos, kuri būtų lozungu kovoje dėl geresnės ateities, todėl, tokios neturėdamas, jis visai nustojo mąstęs apie literatūrą. Darbininkas šiandien užimtas grumtynėmis dėl duonos kėsnio, todėl jo nesuviliuos nors ir gražiausiu viršeliu papuošta reakcinė knyga.“

Beveik tą patį galima pasakyti ir apie valstiečius. Valstiečių kišenių vietoj pinigų vekseliai vartosi, todėl šiandien jam ne literatūra rūpi, bet skolos galvą ėda. Jeigu jam duotum už dyką knygas ir tose knygose būtų rašoma apie tai, kaip atsikratyti skolų, tokias knygas valstietis mielai noru imtų ir jas skaitytų, — rašė V. Montvila 1933 metais straipsnyje „Didžioji bėda“⁵. Toks aiškus „socialinio užsakymo“ supratimas ir nulėmė šio poeto poėmų svarbiausias idėines-menines ypatybes.

Socialiniai klausimai stovi poemos „Į plačią žemę“ centre. Autorius vaizdų logika siekia įrodyti kumečio-darbininko ir išnaudotojų priešiškumą. Poemoje piešiama situacija yra kasdieniškai tikroviška — kumetis išvežamas iš darbo. Tokios pat tikroviškos ir kitos poemos detalės — kumečio vargų išskaičiavimas. V. Montvila sąmoningai akcentuoja tą kasdien-

⁴ Čia ir toliau V. Montvilos poezijos kūrinių cituojami iš leidinio: V. Montvila, Raštai, t. I, Vilnius, 1956.

⁵ LKLI Rankraštynas MV—109.

niškumą. Apie visus vargus lyrinis herojus pasakoja ramiai, kaip apie įprastinį dalyką. Tie kasdieniški įvykiai poemoje virsta giliais, kumečio ir buožių nesutaikomą priešišumą atskleidžiančiais argumentais.

Kontrastiniai gretinimai suskaldo poemą į kelias dalis. Kiekvienoje jų vis labiau prasiplečia lyrinio herojaus protesto užmojis. Iš pradžių tai tik herojaus ir šimtamargių svetimumo konstatavimas. Toliau tas protestas perauga į išdidų savo galios supratimą:

Tai visa — mano.
Tai mano prakaitas, kančia.

Ir pagaliau virsta išeities nurodymu:

Visi bedarbiai,
kumečiai, bežemiai —
per aršią kovą — pergalėt ar žūt —
sustums žemės į vieną plačią žemę —
visų, kas dirba, turi žemė būt⁶.

Lyritis herojus susijungia su savo klase. Socialinės neteisybės atskleidimas tampa šaukimu į kovą už socialistinę santvarką. Įdomu, kad žemių sustūmimo įvaizdį jau tarybinės santvarkos metais V. Montvila pakartojo apsakyme „Žemė nepabėgo“. Jo herojui Adomui Gaulei, tokiam pat klajūnui, kaip ir „Į plačią žemę“ lyritis herojus, visą laiką atrodo, kad žemė bėga, o jis stengiasi ją sulaikyti. Tas judančios žemės įvaizdis labai poetiškai išreiškia kumečio santykį su žeme: meilę žemei ir tai, kad ji priklauso svetimiems.

Poema „Į plačią žemę“ parašyta lyrinio monologo forma. Autorius neduoda išorinio jos herojaus portreto, platesnės jo charakteristikos. Bet vis tik jis aiškiai parodo savo požiūrį į kumečio konfliktą su šimtamargiais. Lyrinio herojaus paveikslas pastebimai suromantinamas. Jis — nerūpestingas klajūnas, visų vejamas, užguitas, bet giliai juntąs savo vidinę vertę. Apie tai kalba ir romantinis apibendrinimas „gaisrą širdyje užkūrėt“, ir jautrus herojaus žvilgsnis į gamtą, kur jis pastebi nusiminusį mėnulį, rasotas pievas. Toks suromantinis parodo lyrinio herojaus dvasinį turtingumą, paryškina jo konfliktą su jam svetima šimtamargių aplinka.

Herojaus konfliktas su aplinka išlieka socialinėje plotmėje ir tose poemose, kurių centre yra vidinis herojaus pasaulis. Poemoje „Laukų lelija ir gatvės vaikas“ tas pats lyrinio herojaus, gatvės vaiko, užguito, apiplyšusio, suodino, susidūrimas su savo šimtamargiu tėvu. Dvasiniame herojaus pasaulyje šis konfliktas pereina į prieštaravimą tarp „hektarų meilės“ ir „mūsų meilės“. V. Montvila siekia suteikti meilei tikrąją vertę, atmeta visus siaurus išskaičiavimus. Mylimosios paveikslas aiškiai suromantinamas, susiejamas su žydinčia gamta, „užiančiais vėjais“. Mergaitės sinonimas yra laukų lelija. Panašiai kaip poemoje „Į plačią žemę“ savotiškai suromantinamas ir lyrinio herojaus paveikslas. Sąmoningai išryškinamas jo valkatiškumas, apibendrintas užiančių vėjų įvaizdžiu.

Labai praskaidrina jo paveikslą nuoširdus pasakojimo tonas. Herojus, aukštindamas savo mylimąją, žemina save („prisiglaudęs prie jos baltų krūtų — jas juodinau“). Ir todėl tokiu kontrastu iškyla tėvo pasaulis. Čia nebėra jokios romantikos, viskas tiksliai apskaičiuota: 5 karvės, brangios skrybėlės, didelės skrynios. Labai konkretus, aiškus yra ir tėvo pasmerkimas: „Šalin iš mūsų tarpo. Mum ubagų nereikia“.

⁶ Šios kovingiausios poemos eilutės pirmą kartą buvo išspausdintos antroje poemos publikacijoje — rinkinyje „Naktys be nakvynės“.

Panašų romantiškos meilės protestą prieš išskaičiavimais paremtą buržuazinę moralę matome ir V. Montvilos lyrikoje. Tik lino akys, o ne briliantai priverčia „Meilės trupiniuose“ dangų nakčia melsvomis žvaigždėmis apsivilkti. Engiamoji klasė buržuazinėje santvarkoje vienintelė išlaiko meilės romantiką.

Poema baigiasi herojų išoriniu pralaimėjimu: jie išeina paniekinti, juodais dirvonais. Bet iš tikrųjų jie laimėjo: neprarado savo turto, savo meilės, savo varguoliško išdidumo. Jiems vėl švilpia vėjai, jie kartu. Jų širdyje ne nusivylimas, o tvirtas pasiryžimas, kovos šimtamargių moralei skelbimas:

Hektarų meilę —
meilę, perkamą už auksą,
mes savo širdyse —
pasmaugsim.

Poemoje „Paskutiniai žodžiai“ iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad konfliktas iškyla tarp savo gyvenimą kovai paskyrusio lyrinio herojaus ir „jos“, gimusios tik meilei. Tokią prasmę joje įžiūri ir kai kurie V. Montvilos kūrybos tyrinėtojai. L. Ozerovas, pacitavęs strofą

Gyvenimas — kaip plienas,
Todėl tik su plienu
daužyt gyvenimo retežius
be meilės, be širdies einu... ,

teigia: „Ikitarybiniais metais poetas kilniai, tačiau klaidingai suprato pareigą. Poetas manė, kad kovotojas už liaudies gerovę turi išsižadėti asmeninių interesų, to, kas riša jį su mylimu žmogum. Meilę ir kovą jis laikė nesuderinamais dalykais“⁷.

Tiesa, čia pat jis truputį susiaurina šį apibendrinimą, nebesistengdamas apimti visos ikitarybinio laikotarpio V. Montvilos lyrikos. Remdamasis 1938 metais parašytu eilėraščiu „Ateik“, jis sako: „Ir tik vėliau, užgrūdintas kalėjimų ir sąmoningos kovos, įgijęs patyrimą, poetas randa ne samprotautinį, o organišką, dvasinį meilės ir pareigos suderinimą“⁸. (Išretinta mano.— K. N.) Vadinasi, L. Ozerovas yra tos nuomonės, jog V. Montvilos kūryboje galima išskirti kažkokį „asketinį“ laikotarpį, kai jis vadovavosi ne savo jausmais, o abstrakčiais samprotavimais. Ar teisinga tokia nuomonė?

Įžiūrėti samprotautinį meilės ir pareigos supratimą V. Montvilos lyrikoje galima, tik išplėšiant iš konteksto atskiras strofas. (Pavyzdžiui, pirmąją eilėraščio „Man jau nubodo agitacija“ strofą

Man jau nubodo agitacija,
Ir ginklais žvangint negaliu.
Kitokios žvaigždės nejučiom sužibo
Iš tavo mėlynų akių.

galima būtų paaiškinti, kaip poeto atsisakymą nuo kovos savo, asmeninio pasaulio laimei.) V. Montvilos kūryboje net atskiras eilėraštis nėra pajungiamas vienai nuotakai. Poetas neapsiriboja, išryškinęs vieną gyvenimo pusę, nupiešęs vieną vaizdą, pademonstravęs herojaus ir aplinkos konfliktą. Jis siekia parodyti, kaip tas konfliktas perauga į kovą, savo kūryba aprėpti gyvenimo procesą, parodyti „kelią iš nakties“. Jo eilėraščiuose prieštaringi vaizdai kraunami vienas ant kito, vieną nuotaką keičia kita. Ir kovos atsisakymas eilėraštyje „Man jau nubodo agitacija“, ir

⁷ L. Ozerovas, Vytautas Montvila.— „Pergalė“, 1956, Nr. 7, p. 87.

⁸ Ten pat.

meilės atsižadėjimas poemoje „Paskutiniai žodžiai“ yra tariamas, parodą lyrinio herojaus vidinio pasaulio sudėtingumą, dramatiškumą, bet čia pat užgožiamas priešingų jausmų. „Asmeninių ir visuomeninių dalykų, meilės ir kovos, jausmo ir pareigos suderinimas“⁹ V. Montvilai nebuvo samprotautinis klausimas. Neužmiršdamas kovos, V. Montvila visuomet išeidavo iš savo realių jausmų. Jam buvo svetima netikra patetika. Poetas jos gaidą kartais pajusdavo tuomet, kai eilėraštis jau būdavo išspausdintas. Štai leidinyje „Darbas“ eilėraščio „Gyventi verta“ eilutės:

Jei mylėti verta šiam pasauliui,
Tai kovojant mirt — verčiausia.

O jau 1933 metais rinkinyje „Naktys be nakvynės“ žymiai paprastesnis, tikresnis meilės ir kovos suderinimas:

Jei gyventi verta šiam pasauliui,
Tai kovoj mylėt — verčiausia.

Žinoma, tuo požiūriu „Paskutiniai žodžiai“ galėjo būti ir išimtis. Eilėraštis, poetui dar gyvam esant, tebuvo išspausdintas tik vieną kartą „Lietuvos žiniose“¹⁰. Gal būt, poetas šio kūrinio į savo rinkinius neįtraukė kaip tik todėl, kad atskirose jo strofose pasireiškė patetika. Bet savo visuma „Paskutiniai žodžiai“ anaipol nedeklaruoja „kilnaus“ meilės atsisakymo kovos dėlei. Ir konfliktas čia ne susipratęsio revoliucionieriaus ir jį mylinčios paprastos merginos susidūrimas. Tai teisės mylėti susidūrimas su niūriais laikais, transformuotas į vidinį pasaulį. L. Ozerovo cituotoji strofa pateikiama kaip tiesioginė kalba ir todėl neatskleidžia lyrinio herojaus tikro požiūrio į meilę. Jis anaipol nėra toks „geležinis revoliucionierius“. Meilė ir šioje poemoje, kaip ir poemoje „Laukų lelija“, suromantinama. Mylimosios paveikslą lydi tie patys plačios gamtos įvaizdžiai, tik čia daugiau liūdnų spalvų: leidžiasi saulė, akyse atsispindi gili žvaigždėta naktis. Pasikartoja ir lelijos įvaizdis, tik šį kartą „mirštančios lelijos“. Si romantinė gaida atskleidžia herojaus vidinio pasaulio dramatiškumą. Jis visai ne prieš meilę, tik niūrūs laikai jam neleidžia mylėti, kaip trokšta širdis.

Ne tas esu, kas buvau vakar.
Salin svajonės visos.
Užmirškim tuos meilės vakarus,
Ružava viltim nušvitusius.

Pirmosios dvi eilutės ryžtingos savo asketizmu, bet pastarosios su savo meilės romantizmu (eilėraščio tekste išretinimai mano.— K. N.) atskleidžia pirmųjų nesavarankiškumą. Tokia pat tariama ir lyrinio herojaus pergalė, meilės atsisakymas.

Ak, ji negrįš jau pas mane —
Ta temstančių dienų rausva svajonė.

Poetas iki pat galo romantina meilę ir gailisi jos, nors supranta padėties rūstumą.

Priešingas meilės suromantinimui „niūriųjų laikų“ pasaulis. Jau pirmosios poemos eilutės perteikia jo slogią atmosferą: „Galva apsvaigo nuo chaoso, širdis lyg sukietėjo“. Prieš šį pasaulį, o ne prieš tyrą mylimąją, nukreipta plieninė poeto daina.

⁹ L. Ozerovas, Vytautas Montvila.— „Pergalė“, 1956, Nr. 7, p. 87.

¹⁰ Bibliografinėse V. Montvilos „Raštų“ pastabose neteisingai nurodoma, kad „Paskutiniai žodžiai“ įėjo į rinkinį „Į plačią žemę“.

Kitokios kompozicinės struktūros, negu išnagrinėtieji kūriniai, yra poema „Žemaičių žemėje“. Ji susideda iš 6 nedidelių dalių, sudarančių savarankiškus lyriškus apmąstymus. Jas vienija apmąstymo objektas (Zemaitija). Apmąstymai įvairiais aspektais remiasi į konfliktą, būdingą visoms lyrinėms poemoms,— lyrinio herojaus susidūrimą su aplinka. Atskirų dalių fragmentiškumas poemą daro panašią į eilėraščių ciklą.

Pirmojoje dalyje — savotiškoje poemos ekspozicijoje — keliais brūkšniais nubrėžiamas lyrinio herojaus paveikslas. Tai mums jau iš kitų poemų pažįstamas laisvas klajūnas. Jis didžiuojasi savo nerūpestingumu („važiuoju laimės ieškot, o gal surasiu galą“), iššaukiančiai žiūri į gurkšnojančius alų buržujus. Sekančioje dalyje šis paveikslas papildomas naujais bruožais, atskleidžiant lyrinio herojaus santykį su gamta. Gamtos motyvas poemoje „Žemaičių žemėje“ užima centrinę vietą ir turi keleeriopą prasmę. Iš vienos pusės, jis yra ryškus kontrastas alų geriantiems buržujams. Todėl toks spalvingas Akmenės klonių peizažas: sidabrinis rūkas, žalios pakrantės, žvaigždėtas vakaras. Po geležinkelio stoties tvankumo atsiveria neregėtos platumos: kloniai, dangus, upė. Tą neaprėpiamą plotą dar labiau išryškina vakaro ramumas. Iš rūko tingiai išsiri-ta mėnulis, pakrantėm s l e n k a vakaras, vingiuodama patylom čiurlena Akmenė pro akmenis. Ta rami platybė kažkuo artima miesto gniuždomo klajūno dvasinei būsenai. Bet lyrinis herojus nepasiduoda gamtos žavesiui. Jis labai santūriai išreiškia savo susižavėjimą: „Ir gera. ir smagu. Ir saulės nebeatmeni“. Iš tokio tono galima suprasti, kad lyrinis herojus rūpinasi žymiai svarbesniais klausimais, negu gamtos grožis. Tartum šiaip sau pasakyti žodžiai „Gali, ir sielvartą užmiršęs, čia visą naktį išsėdėti“ iškart išduoda, kas klajūnui labiausiai rūpi. Ne, sielvarto jis negali užmiršti, į gamtą ateina toks, koks yra — su visais savo rūpesčiais, bėdomis, su buržuazinio pasaulio našta. Jis vienas įvertina pasaulio grožį, bet prieš jį nenusilenkia ir didžiausią susižavėjimą išreiškia, pats nuo jo atsiribodamas:

Gali, ir sielvartą užmiršęs,
Čia visą naktį išsėdėti.
Gali apsvaigti šimtą kartų,
Kai šiltas vėjas nušlama per pievas. (Išretinimai mano.— K.N.)

Ta antroji santykio su gamta pusė — nepasidavimas aklam žavėjimui — tiesiogiai siejasi su lyrinio herojaus aktyvumu. „Jis — ne vargingas giminaitis prie gamtos stalo. Jis — jos paslapčių saugotojas, žvalgas ir žinovas, jų pirmasis atradėjas ir valdovas“, — teisingai pastebėjo L. Ozerovas¹¹.

„Žemė — žmogaus žemė“, skelbia lyrinis herojus („Tokio rojaus nesutvertų nei liuciferius, nei dievas“). Ji priklauso žmogui. Ir jis drąsiai elgiasi su jos turtais, šeimininkiškai dalija lakštingalas.

Toks žvalgo, tyrėjo santykis su gamta yra iš tikrųjų žmogiškiausias santykis, atskleidžias aukštą visuomenės raidos pakopą. Gamtos dievinimas pirmąkart visuomenės vystymosi fazėse, anot Markso, reiškė gyvulišką gamtos suvokimą¹². Panteizmas, būdingas gamtinei simbolistų poezijai, yra nauja tokio suvokimo atmaina. Tiesa, jis atskleidžia glaudų žmogaus ryšį su gamta, bet tą ryšį mistifikuoja, iškreipia. V. Montvila į gamtą žiūri blaiviu materialisto žvilgsniu, analizuoja praktinį „neorganinio žmogaus kūno“ naudingumą. Santykyje su gamta poemos lyrinis

¹¹ L. Ozerovas, Vytautas Montvila.— „Pergalė“, 1956, Nr. 7, p. 90.

¹² Зг. К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве, М., г. 1957, т. I, стр. 145.

herojus iškyla ne kaip apskritai biologinė būtybė, o kaip konkrečios klasės atstovas. Krištolinis Minijos vanduo nuplauna jo rankas — purvinas ne iš „raškažiaus“, o nuo sunkaus ir kieto darbo. Toks kasdieniškas santykis su auksu spindinčia upe parodo lyrinio herojaus didingumą, klasinį savo vertės supratimą. Gamtą įvaldančio žmogaus pasaulėjauta V. Montvilos kūryboje tiesiogiai siejasi su ryškiu istoriniu optimizmu. Kaip tik komunistinėje visuomenėje, kuri pašalina žmonių tarpusavio santykių ribotumą, plačiausią pobūdį įgis ir žmogaus santykis su gamta, V. Montvilos kūryboje išreikštas lakštingalas dalijančio žmogaus įvaizdžiu.

Kartais gamtos motyvas poemoje įgyja pagalbinę prasmę, paryškindamas jos centrinį konfliktą. Gamtos grožį gretinant su pasaulio neteisingumu, ryškiai parodomas pirmojo nesavarankiškumas, ir tuo savotiškai išreiškiamas protestas prieš tą aplinką, kuri neleidžia pasireikšti vidiniam lyrinio herojaus turtingumui. Tokią pat prasmę turi ir meilės tema. Ji plačiau nerutuliojama ir lieka asmeninės nelaimės ir gražios gamtos sugretinimo plotmėje, pabrėždama aplinkos gniuždomo herojaus vidinę vertę, jo jausmų turtingumą. Herojaus meilė didelė, galinga:

Sapnuoju, kad su saule rankose
ateisi per rasotas lankas,
ir tamsiausios naktys prieš aušrą
pabers tau po kojomis žvaigždes.

Bet ją lyrinis herojus prarado. Autorius neieško to priežasčių: svarbu ne konkrečios priežastys. Tokiame niūriame pasaulyje negali būti meilės („Paskutiniai žodžiai“). Meilės jėga virsta didžiuliu sielvartu:

Nemielos be jos man naktys,
nemalonios žvaigždės ant dangaus.

Sielvarto gaida, sukelta herojui svetimos aplinkos, skamba ir toliau. Ji suvirpa pasikartojusiame gamtos šloviniame („Gegutės balsas Žemaitijoj toks neramiai skambus“), nuspalvina jį savotišku gauduliu. Gamta nebeturi tos neapbrėpiamos platybės. Atsiranda miesto prisiminimai. Dar kartą sutinkame įprastinę grožėjimosi formulę:

Gali ant pievos išsitiesęs,
per naktį švilpaut ir dainuot...

Tačiau dabar ji iš karto praranda savarankiškumą:

Bet ta daina nebus linksma,
nes žemė — ne žemaičio.

Taip gamtos motyvas tiesiogiai susisieja su socialiniais klausimais, nes poetas ne tik primena sielvartą, bet ir atskleidžia jo priežastis. V. Montvilos poezijos artumas liaudžiai, suprantamumas tiesiogiai siejasi su socialiniu motyvų skambesiu. Tą patvirtina vėliau, jau 1941 metais straipsnyje „Juliaus Janonio keliu“ pareikštos mintys apie šio poeto gamtinę lyriką: „Kaip tikras poetas jis neaplenkė ir gamtos vaizdų. Jis rašo apie pirmąją žibutę, sumintą pakeleivio, apie rudenį, krintančius lapus, vystančias gėles, apie žiemą, pirmąsias snaiges, apie pavasarį ir siaučiančią jūrą. Tačiau į gamtos vaizdus jis įpina socialinius

motyvus, per juos darydamas savo poeziją suprantamesne ir artimesne liaudžiai“¹³.

Keliant lyrinio herojaus nelaimių priežastis, suskamba ir kovos motyvas:

Nebesurinks tų ašarų gegutė.
Smiltynai nesugers,
Sava valia tik pats žemaitis
vargų naštas nuo nugaros nuvers.

Kova skelbiama tam, kas valdo šiuos laukus. Jau anksčiau pasireikšios maišlavimo nuotaikos („tokio rojaus nesutvertų nei liucifierius, nei dievas“) vystomos toliau:

Ir tas dangus, žvaigždėmis nusagstytas,
okupuotas dievo,
bus kiekvienam atidarytas,
nes jį žemaitis paguldys ant pievų.

Protestas prieš žmogų gniuždančias jėgas virsta šaukimu į kovą prieš tas jėgas. Lyrinis herojus kviečia Miniją — jam tokios artimos gamtos dalį, — audrom suvilnijus, nuplauti vargą nuo Žemaitijos klonių. Tačiau V. Montvila nesitenkina tokiu romantiniu laisvės aukštinimu. Savo protestą jis sodrina realiu kasdienišku turiniu. Ryškiai apibrėžiamas į kovą šaukiančio lyrinio herojaus paveikslas. Tai ne tik vargingas klajūnas („šiandie dar turiu kepurę, rytoj — ir tos gal neturėsiu“). Už to nerūpestingumo slepiasi didelės jėgos supratimas, klasinio išdidumo jausmas:

Mano tėvas fabrike dirbo,
motina — daržus ravėjo.
Argi gali stiprų darbininką
parblokšti vėjai?

Paskutinės dvi eilutės taip ryžtingai apibendrina pirmąsias, kad nelieka jokių abejonų dėl argumentų svarumo. Pagrindinis poemos konfliktas — prieštaravimas buržuaziniam pasauliui („Platūs Žemaitijos laukai. Ne aš tų plotų ponas“) išsprendžiamas lyrinio herojaus naudai. Jis laimi savo moraline jėga, atskleista poemoje. Jis laimės ir kovoje. Tvirtai tuo įsitikinęs, herojus pranašauja:

Vargas išaugina didvyrius.
Badas suburia armijas.
Per visą Žemaitiją nuskambės
galingi balsai darbo armijos.

Ciklinis poemos „Žemaičių žemėje“ pobūdis padeda įvairiapusiškai nušviesti lyrinio herojaus konfliktą su aplinka, giliai atskleidžia jo vidinį turtingumą ir įtikinamai nubrėžia jam istorinę perspektyvą, pergalę.

Visas nagrinėtąsias poemas jungia tas pats lyrinis herojus, tas pats pagrindinis konfliktas. Jos artimos viena kitai ir savo meninėmis ypatybėmis, kurias, aišku, apsprendžia jau minėtieji bendrumai.

Pasakojamąją laisvo klajūno intonaciją perteikia poemų ritminės savybės. Ritmas pulsuoja vos pastebimai. Kaitaliojasi įvairaus ilgumo strofos. Sunku susekti jų taisyklingumą, sudarinėjant kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų schemą. Ritmas čia „matuojamas žmogaus kvėpavimo matu“. Šiuo atveju N. Asejevo¹⁴ duotą V. Majakovskio ritmo apibūdinimą gali-

¹³ V. Montvila, Juliaus Janonio keliu. — „Tiesa“, 1941.IV.5.

¹⁴ Н. Асеев, Зачем и кому нужна поэзия, М., стр. 106.

ma suprasti tiesiogine prasme. Jis iš tikrųjų perteikia lyrinio herojaus alsavimą, jo širdies plakimą. Pagal kalbos ritmą V. Montvila organizuoja ir sakinį. Stai, pavyzdžiui, kokiais kapotais sakiniais kalba poemos „Žemaičių žemėje“ lyrinis herojus, siekdamas pabrėžti savo vidinę nepriklausomybę:

Traukinys jau sušvilpė.
Dūmai verčiasi iš kamino.
Likit sveikos, Kauno aplinkumos.
Nežinau, kur mano vargo amen.

Neretai V. Montvila rimuoja skirtingo ilgio eilutes. Tuo būdu trumpesnėjai eilutei tenka didesnis krūvis, ties ja, pagal gretimos eilutės reikalavimą, ilgiau sustoja kirtis. Taip išskiriamos esmingiausios eilėraščio vietos, svarbiausi argumentai:

Jūs — šimtamargiai.
Todėl jums svetimos mūs ašaros ir vargas...

Taip perteikiamas didžiausias ryžtas:

Hektarų meilę —
meilę, perkamą už auksą,
mes savo širdyse —
pasmaugsim.

Svarbų organizuojantį vaidmenį nagrinėjamosiose poemose atlieka rimai. Jie daug kur nėra visiškai tikslūs, dažnai asonansiniai (ten pat — viešpats, stotyje — ieškot, liko — diktatorius), tuo priartėjama prie pašnekėsio intonacijos. O ten, kur reikalinga išskirti atskirus žodžius, eilutes, V. Montvila sugeba atrasti originalių rimų. Dažnai jis mėgsta gretinti moterišką ir daktilinį rimą: vėjai —ėjome, kamino — amen, vakar — vakaras, visos — nušvitusios. Toks rimavimas išskiria antrąją rimuojamąją eilutę. O piešdamas Akmenės klonių platumas, antrojoje „Žemaičių žemės“ dalyje poetas verčiasi vien daktiliniais rimais, puikiai perteikiančiais lėtą Akmenės čiurlenimą ir nakties alsavimą: paklydėlį — didelis, nebeatmeni — akmenis, girdomas — lakštingalas. Toje pat poemoje vykusiai panaudota aliteracija: žemė — ne žemaičio. Dviejų vienos šaknies žodžių sugretinimas virsta poetiniu argumentu, paremiančiu lyrinio herojaus protestą.

Savo lyrinėse poemose V. Montvila sukūrė ryškų paprasto darbininko, suėjusio į griežtą konfliktą su buržuazine visuomene, paveikslą. Socialiniu įprasminimu, proletariniu sąmoningumu, istoriniu optimizmu šis paveikslas daug kuo artimas J. Janonio poezijos lyriniam herojui — ryškiausiam kovojančiam proletarui tuolaikinėje lietuvių literatūroje. Tačiau naujos istorinės sąlygos, kuriomis kūrė V. Montvila, apsprendė ir daugelį bruožų, kurie skiria V. Montvilos ir J. Janonio lyrinius herojus. J. Janonis rašė revoliucinio pakilimo metu, jo lyrikos centre — kovos patosas, tiesioginis susidūrimas su buržuazine santvarka. J. Janonio lyrinis herojus — tai sąmoningas revoliucionierius. Jo paveikslas plačiai apibendrinantis, nužymėtas tik svarbiausiomis linijomis. Teikdamas estetingą vertę kasdieniniams darbininko gyvenimo reiškiniams, poetizuodamas pūslėtasias rankas ir prakaituotus veidus, savo proletarinės lyrikos etape J. Janonis, iš esmės imant, atsisakė tradicinių poezijos sričių — meilės ir gamtos lyrikos. Graži gamta jo lyrikoje iškyla tik kaip kontrastas socialiniam neteislingumui („Tyli drama“, „Gilių dailės vaizdų sutvert aš negaliu“). Socialinių reiškinių analizė pakeičia ir vidaus pasaulio analizę. Jo lyrinis herojus yra vieninga didelė asmenybė, supratusi, kokia

menka yra asmeninė kančia revoliucinės kovos metais. Ir tik priešmirtiniame „Ave, vita“, išsilieję plačia srove, subangavo ir meilės, ir gamtos motyvai, pažymėdami prislopintas, neišreikštas temas.

V. Montvilos lyrinis herojus nėra revoliucionierius-profesionalas. Jis — eilinis žmogus, kuris gyvenimo reiškinius vertina pagal savo asmeninį patyrimą. Net sociališkai stipriausiose poemose („Į plačią žemę“) protestas prieš esamą santvarką kyla visų pirma iš paties lyrinio herojaus beteisiškos padėties. (J. Janonis savo lozunginiuose eilėraščiuose, apibendrinamas visos santvarkos neteisingumą, lyrinio herojaus padėties nevaizduoja.) V. Montvilos lyrinis herojus jau nėra toks apibendrinantis, toks monolitiškas. Iš pakilios romantinės plotmės jis perkeltas į kasdieninio gyvenimo plotmę. Nepasiekdamas tokio, kaip J. Janonis, apibendrinančio patoso, V. Montvila savo herojaus paveikslą praplečia naujais vaizdavimo aspektais. Jis plačiai pavaizduoja herojaus vidaus pasaulį, suteikdamas jam socialinę prasmę, pajungdamas jį buržuazinei santvarkai demaskuoti. Tokią pat reikšmę įgauna ir gamtos vaizdai. Šių naujų sričių užkariavimas buvo vienas iš svarbiausių V. Montvilos laimėjimų, žymiai praturtinęs proletarinės lietuvių poezijos tradicijas.

*
*
*

Poemų „Mirtis ant kryžiaus“, „Ties darbo birža“, „Pinigienės krautuvės pardavėja“ konfliktas primena lyrinių poemų konfliktą: neišvengiamas darbo žmogaus susidūrimas su buržuaziniu pasauliu. Jų herojės — paprastos jaunos merginos, kurias slegia buržuazinė santvarka. Moters paveikslas šiose poemose, matyt, sietinas su tomis romantinėmis nuotai-komis (meilės suromantiniu), apie kurias buvo anksčiau kalbėta. Romantindamas moterį, poetas ryškiau atskleidžia ir buržuazinės santvarkos nežmoniškumą. Su moterų paveikslais taip pat siejasi tų poemų lyrizmas.

V. Montvila pabrėžia savo herojų grožį, išryškindamas kurią nors vieną jų detalę: poemoje „Pinigienės krautuvės pardavėja“ — tai degančios juodos akys, „Mirtis ant kryžiaus“ — plaukai palaidi lyg juodos vėliavos vidur laukų. Poetas, tur būt, neatsitiktinai vartoja juodą spalvą. Pabrėždamas herojės grožį, jis kartu sukuria ir liūdną nuotaiką, kažkoki neramų pranašavimą. Poemoje „Pinigienės krautuvės pardavėja“ herojės grožį dar labiau išryškina išorinis kuklumas — pigaus kartūno suknelė. Tas kontrastas, kaip ir juoda spalva, sukelia tokią pat romantiškai graudžią nuotaiką.

Piešdamas tokiomis bendrais bruožais išorinį herojės portretą, poetas nesigilina į jos vidaus pasaulį. Jam rūpi ne individualios atskirų žmonių savybės, o apskritai darbo žmogaus likimas. Herojai, mąstydami apie savo, asmenišką skriaudą, suvokia visos santvarkos neteisingumą. Pinigienės krautuvės pardavėja vieniša stebi pro šalį važiuojančias išsipusčiusias ponias ir supranta viso buržuazinio pasaulio („kieto likimo“) žiaurumą. Poemos „Mirtis ant kryžiaus“ herojė, apibendrindama savo liūdną dalį, tiesiogiai kaltina visą santvarką:

Nubodo landžioti po fabrikus,
braidyti skersgatvius,
ties krautuvių langais
kramtyt pirštus iš bado.

Kaip priešybė poemų herojams iškyla buržuazinis pasaulis. Sukurta-me ponios paveiksle (poema „Ties darbo birža“) pabrėžiamas jos pasipūtimas, savo galios supratimas, panieka žemesniems už save („žiūrėjo

išdidžiai pro antakius, juodai dažytus“, „prasišiepė poniutė“). Ponios kalba ryškiai charakterizuoja gobšumą, šykštuolišką išskaičiavimą, prieš kurį sukilo ir lyrinių poemų herojus. Į samdomą tarnaitę ji žiūri kaip į darbo gyvulį, su prekybininko tikslumu išdėsto savo sąlygas:

Už tai —
pietums — buljonas,
pusryčiams — kava,
ir litų 20 alga.

Tiesioginę ponios kalbą V. Montvila vykusiai panaudoja jos pačios satyrinei charakteristikai:

— Reikės išvirt pietus,
indus išplaut,
mazgoti kambarius visus,
ištrinkt šunis,
vaikus,
klozetus išvalyt.

Tai, kad ponია vaikus ir šunis sugretina kaip lygiaverčius išskaičiavimo objektus, kalba apie visišką nužmogėjimą.

Labai fragmentiškai nupieštas Pinigienės paveikslas. Jos kalbos kategoriskumas, dalykiškumas išryškina tuos pačius, kaip ir ponios iš poemos „Ties darbo birža“, bruožus. Autoriaus duotas šykštus apibūdinimas — senė Pinigienė, — kontrastiškai sugretintas su „man čia svajotojų nereik“, primena tą patį „neramos širdies“ konfliktą.

Kitos buržuazinio pasaulio jėgos — storas kūnas už kampo, riebios ponios ties darbo birža, ryjantis, išsekinantis fabrikas — susilieja į vieną bevardę masę. Skirtingai negu „Viduramžių orkestruose“, kur prieš darbininkų minią, ypač 1939 m. variante, aiškiai priešpastatoma vieninga kunigų, daktarų, ponų minia, čia nėra ryškaus tų jėgų ryšio. Jos kiekviena veikia atskirai, bet jų rezultatai herojės atžvilgiu vienodi:

Visur lyg susitarę
atgal į gatvę varo.

Niekas negali žinoti, iš kurios pusės užgrius nelaimė. „Viduramžių orkestruose“ buvo atvira kova, gatvių mūšis. Čia — šūviai iš pasalų, kurių negalima numatyti. Žmogus buržuaziniame pasaulyje nėra savo likimo šeimininkas:

Ar vaikščiotum laukuos, ar gatvėse klajotum,
Ar bristum vienas purvinu keliu —
vis tiek prie žemės būsi tu priplotas
nakties juodžiausios sunkumu.

Si nakties tema aiškiai skamba nagrinėjamosiose poemose:

ne jos dirvonai buvo kaime,
mieste — ne josios fabrikai.

Poemos savo vaizdų kalba nesugriaunamai įrodo buržuazinės santvarkos priešišumą žmogui. Herojus neišvengiamai susiduria su buržuazine santvarka. Ypač tai ryšku poemoje „Mirtis ant kryžiaus“. Kiekvienas vaizdas čia yra kaltinimo argumentas. Poemos užuomazgą sudaro tai, kad herojė netenka darbo, lyg šuo išvejama į gatvę. Toliau įvykiai eina grandinine reakcija. Namuose laukia džiova serganti motina, kurios liga — tai taip pat tos santvarkos pasekmė. Kaip neišvengiama nedarbo išdava ateina badas. Iškyla dilema: ar pasiduoti, ar pasikart? Pasiryžimas gyventi priverčia pasiduoti. Bet tai herojės neišgelbsti, ją ir

toliau lydi ta pati neviltis. Išskyla nauja dilema: ar pasipiaut, ar pasikart. Taigi, mirties nuosprendis pasirašytas, herojei lieka tik pasirinkti, kokia mirtimi numirt. Priešmirtinė agonija — nužudoma motina, herojė meldžiasi. Tai paskutinė paguoda, kurią mirti pasmektajam suteikia buržuazinis teisingumas. Bet išganytojas neatsako. Herojė pasikaria ant kryžiaus, prie kurio žuvo jos paskutinė viltis. Priešmirtinis herojės susitvardymas pabrėžiamas staiga nurimusiū autoriaus tonu: vietoj romantinių įvaizdžių pateikta konkreti detalė „dvi stambios ašaros iš jos akių iškrito“. Tuo būdu paskutinis jos žingsnis rodo, jog kitokio kelio ji nematė.

Toks pat vaizdinis įrodinėjimas yra ir poemoje „Ties darbo birža“. Tiesa, čia viskas nukeliama į praeitį, nebėra nesugriaunamos vaizdų logikos, lieka tik faktų išskaičiavimas. Bet vis dėlto aiškiai pabrėžiama, jog neišvengiamas Anės kelias į darbo rinką.

Tačiau negailestingi buržuazinio pasaulio dėsniai neveda į neviltį. Poetas juos atskleidžia ne todėl, kad parodytų, kaip beviltiška priešintis, o tam, kad įtikintų žmones, jog būtina kovoti su tokia santvarka. Prieš šiuolaikinio pasaulio dėsnius išskyla istorinė perspektyva, kurią nušviečia autorius, poemų lyrinis herojus. Tiesa, ne visose poemose autoriaus santykis su vaizduojamuoju pasauliu yra vienodas, ne visur jis vienodai pasitiki savimi. Poemoje „Mirtis ant kryžiaus“ dar sunku pastebėti istorinės perspektyvos nujautimą, čia girdėti tik stiprus lyrinio herojaus šauksmas. Kartais jis skamba tiesioginiame poeto įsiterpime į siaubingų įvykių eigą:

Kur stumiate ją, vėjail
Kur nešate ją, kojos!

Kartais tą šauksmą perteikia pasakotojo tonas, tos detalės, ties kuriomis sustoja jo dėmesys. Į tai, kad herojė parduoda savo jaunystę, poetas atsiliepia romantiniu vėtrų protestu. Žvilgsniu į gamtą nušviečiamas ir paskutinių vilčių praradimas.

Poeto kišimasis į herojės gyvenimą suaktyvina jos protestą, bet vis dėlto nenustelbia beviltiškumo gaidų, skambančių šioje poemoje. Pats simbolinis mirties ant kryžiaus įvaizdis sukrečiančiai šiurpus.

Kitokia V. Montvilos pozicija poemoje „Ties darbo birža“. Čia negirdėt jo atviro šauksmo. Savo požiūrį į vaizduojamus reiškinius poetas nusako pačiu medžiagos išdėstymu, loginiais akcentais. Poemoje centrinį tampa rinkos motyvas, turįs plačią apibendrinančią prasmę: darbininkas buržuazinėje santvarkoje tėra paprasta prekė. Šį motyvą ryškina visos detalės: ponios užklusta pasirinkti tarnaičių, žiūri į jas kaip į prekę („Atrodai neblogai“), dera jas. O ir pačios tarnaitės laukia, kad kas nors jas nupirktų. Ir vis tik Anė nepraranda žmogiškojo orumo. Ji pabrėžtinai nebyli, į visas ponios tiradas neatsako nė vienu žodžiu, klauso jų su pašaipa („išklaušė ji ponios litanijos“.— Visi išretinimai mano.— K. N.). Net ir išėjimas iš rinkos — „ponia — pirmiau, o Anė — paskui“ — savo ramumu rodo Anės tiesumą, išdidumą. Tas išdidumas kaip tik ir siejasi su poemos potekstėje pateikiama istorine perspektyva. Darbo žmogus nepraranda tikrosios savo vertės, rinkos sąlygos nėra amžinos, dalykų padėtis turi pasikeisti. Tai patvirtina ir autorinis apibendrinimas: „taip mezgasi ties birža kasdien vis neramesnės pasakos“.

Kovingiausias autoriaus balsas yra poemoje „Pinigienės krautuvės pardavėja“. „Mirtis ant kryžiaus“ baigėsi lyrinio herojaus savižudybe. Poemoje „Ties darbo birža“ Anė morališkai laimėjo, bet laikinai ji vis tik pakluso poniai. O Pinigienės krautuvės pardavėja ryžtasi pati pakilti į kovą su skriaudėjais, „nueiti vergijai priešinga kryptimi“. Lyrinis hero-

jus tvirtai žino, jog vargai nuo ašarų nežus. Deja, jo pozityvūs idealai gana migloti, reiškiami romantiniais šūkiais: „Į laisvės ir teisybės uostą tik vėtros nuneša laivus“. Šis knyginiis romantizmas čia aiškiai nesiderina su visu realistiniu poemos audiniu. Herojės ryžtą daug stipriau, negu vėtrų motyvas, perteikia realistinė detalė:

Ir taip ji eina ilgą vargo kelią,
nemylima ir pasmerkta visų.
Pigaus kartūno dėvi ji suknelę,
pardavus ponams daug šilkų.

Tokia realistinių detalių kalba — vienas iš svarbiausių V. Montvilos laimėjimų šiose poemose. Tiesa, poetas vykusiai vartoja ir kitas vaizdavimo priemones. Tikroviškas siužetas simboliškai įprasminamas: mirtis ant kryžiaus, rinkos motyvas poemoje „Ties darbo birža“. Romantinis žodynas poemoje „Mirtis ant kryžiaus“ padeda atskleisti lyrinio herojaus santykį su vaizduojamuoju pasauliu. Kartais šis žodynas eina kontrastu prozaiškiems buržuazinėms tikrovės faktams: „liūdnas vakaras sudužo sifiliu krūtinėj“, „mano krūtinėj sifilis žydi“. Tokiu romantinių įvaizdžių nužeminimu poetas tartum savotiškai polemizuoja su estetais. Deja, kartais šis stilių painiojimas veda į dirbtinį įmantrumą. Nenatūraliai skamba „mano krūtinėj sifilis žydi“ priešmirtiniame herojės šauksme. Per daug įmantriai pasakojama ir apie motinos ligą: „seną motiną džiovos kinžalai galabija jau paskutinėj stadijoje“. Šie formos nelygumai kenkia svarbiausiam autoriaus tikslui — perkelti kūrinio centrą į socialinės neteisybės vaizdavimą. Juk kaip tik tas tikslas apsprendžia poemų glaustumą, tai, kad jose nėra detales individualizavimo, o kartais ir kompozicinę struktūrą. Pavyzdžiui, poemos „Mirtis ant kryžiaus“ veiksmo išdava — herojės mirtis pateikiama jau pačioje ekspozicijoje:

Tą vakarą
ji nesugrįžo:
pasikorė toli laukuos
ant kreivo medinio kryžiaus.

Tuo būdu dėmesys nuo intrigos perkeliamas į pačius faktus.

Socialinių klausimų akcentavimą rodo ir poemos „Pinigienės krautuvės pardavėja“ taisymas¹⁵. Pirminiame rankraštyje veiksmas vyko žydų aplinkoje. Krautuvės savininkė buvo Goldlybienė, o pardavėja — žydų skriaudžiama žydaite, apverkianti žiaurų Jehovą. Tai turėjo tipizuojančią prasmę, bet galėjo atitraukti dėmesį nuo socialinių reiškinių šaknų. Todėl V. Montvila Goldlybienę pakeičia Pinigiene (išlaikoma satyrinė pavardės prasmė), „žydų skriaudžiamą žydaite“ — „ponų skriaudžiama mergaite“, o Jehovą — tiesiog dievų.

Konfliktas su buržuaziniu pasauliu ryškus ir „Poemoje apie gatvių grindiką“. Tačiau čia jis yra kitokio pobūdžio: nesistengiama aprėpti didelio reiškinių skaičiaus, nebėra įrodinėjimo tendencijos. Savo priešiškumą žmonėms buržuazinė santvarka čia atskleidžia vienu savo reiškiniu — karu. Šios santvarkos viešpačių paveikslai nepiešiami, juos atstoja apibendrintas karo vaizdas:

Sprogo — granatos,
grūmėsi tankai,
ritosi galvos, rankos,
vieni neteko kojų,
kiti dirvas lavonais klojo.

¹⁵ LKLI Rankraštynas MV—34.

Tokioje siaubingoje žmonių ir metalo maišatyje (sprogo, grūmėsi, ritosi) žmogus gali išlikti tik per stebuklą. Poetas kaip tik ir vaizduoja tokį išimtinį atvejį: „pro gatvių grindiką pralėkė kulkos, prasprūdo durklai ir pusiau gyvą sūnų motinai paliko“. Tokia pozicija rodo, jog autorius jau žymiai subrendo. Vietoj lyrinio herojaus šurpauš šauksmo poemoje „Mirtis ant kryžiaus“, kuris visuomet dar palieka vilčių, kad gali būti išklaustyta, kad įvykiai gali pasisukti kita linkme, čia jau yra tikrovę giliai suprantančio žmogaus žvilgsnis. Jis žino, jog iš karo nieko negalima tikėtis. Herojaus nelaimė — tai laimingiausias atvejis, viena iš daugelio dar baisesnių nelaimių. Tas tylus šauksmas yra labai apibendrinantis, galingas savo minties aiškumu, potekstiniu savo jėgos pajautimu.

Tačiau konfliktas su buržuazine santvarka, protestas prieš karą, nors ir giliai jaukę į poemos audinį, nesudaro jos centrinės ašies. Svarbiausia poemoje — gatvių grindiko ir jo motinos sąmonėjimo kelias. Galimas dalykas, kad čia tiesioginį poveikį padarė M. Gorkio „Motina“, kurią V. Montvila kaip tik vertė, rašydamas poemą. Gatvių grindikas nėra buržuazinės santvarkos auka, prieš savo valią pakliuvęs į jos pinkles, ką galima pasakyti apie anksčiau nagrinėtų poemų herojes. Jis pats, daug negalvodamas, išeina į mūšį. Tiesa, jis nėra ir aktyvi karo jėga: darbininkui negali būti artimi žudikų kėsiai. Poetas pažymi ir svarbiausius laimčių kaltininkus, bevardžius karo rengėjus: „vietoj kūjo šautuvą man davė ir liepė skersti žmogui žmogų“. Bet jis kaltina ir gatvių grindiką, kaltina už tai, kad šis nepasipriešino karo rengėjams, kad iš karto nepakilo prieš juos, kad žudė motinų sūnus. Autoriaus kaltinimas nėra karto nedeklaruojamas, o išplaukia iš pačių poemos vaizdų. Jis jau slypi nerūpestingos jaunystės motyve:

Juodi plaukai jam baisiai tiko,
ir juodos akys daug ką sakė.

Nerūpestingumas tiesiogiai siejasi su išėjimu į karą:

Numetęs kūjį,
išėjo jis —
ir ten toli toli
kraujuose maudėsi mūšys.

„Žmogui priešiškame pasaulyje negalima būti nerūpestingu, negalima ramiai džiaugtis savo juodomis akimis, negalima galvoti, kad mūsų vyksta kažkur toli toli“, — sako poetas. Už savo vienintelę klaidą — nerūpestingumą herojus užmoka jaunyste.

Stiprus poemoje praregėjimo motyvas. Poetas kontrastiškai sugretina fizinį apakimą su tiesos išvydimu:

— Aš jau be kojų
ir be akių...
Bet aš kitaip matau pasaulį
ir kitai saulei jau tikiu.

Kartu tai yra kontrastas nerūpestingai jaunystei, kai juodos akys nematė karo rengėjų pinklių.

Fizinio apakimo ir tikrojo praregėjimo sugretinime svorio centras tenka pastarajam. Poetas nė karto tiesiogiai nevaizduoja sužaloto grindiko. Apie jo sužalojimą skaitytojas sužino tik iš motinos klausimo „Kur tavo kojos? Kur tavo juodos akys?“ ir iš ramaus paties herojaus atsakymo, kuriame aiškiai vyrauja tikrojo praregėjimo motyvas. Tokiu būdu praregėjusio aklo grindiko paveiksle visų pirma išryškintas herojaus vidi-

nis grožis, vidinė jėga. Tai dar vienas įrodymas, kad poemos centre ne tiesioginis buržuazinės santvarkos demaskavimas, o herojaus sąmonėjimo kelias.

Svarbią vietą poemoje užima motinos paveikslas. Ji savo motinišku švelnumu ir proletarinio aiškiaregiškumu ištis labai artima M. Gorkio Pelagėjai Nilovnai. Motiniškumo motyvas eina per visą poemą, suteikdamas jai daug lyrizmo, poetiškumo. Pirmoji pažintis su grindiku — su motinos sūnumi („grįžo motinai sūnus“). Poetas neužmiršta motinos ir grumtynių metu:

pralėkė kulkos,
prasprūdo durklai
ir pusiau gyvą sūnų motinai paliko.

Tas „pusiau gyvą“, „prasprūdo“, „pralėkė“ iš karto primena motinos sielvartą, tai, kad ji nepraranda paskutinių vilčių. Vaizduojamąjį karą poetas stebi motinos žvilgsniu. Ir štai pasirodo pati motina, kuri sutinka iš karo grįžusį sūnų. Ir siaubą dėl sužaloto sūnaus, ir netikėjimą laime jį vėl išvysti, ir brangiausius prisiminimus apie sūnų perteikia lakoniški jos klausimai:

— Sūnau, negi tai tu čia?—
motina pasakė.
— Kur tavo kojos?
Kur tavo juodos akys?

Susipynus prieštarangiems jausmams, praregi ir motina. Ji supranta, kad ne juodos akys yra didžiausias sūnaus turtas, kad nerūpestinga jaunystė pati viena bejėgė kovoti su žmogui priešiškomis jėgomis. Jinai „sužalotame veide pažino savo tikrą sūnų“, kuris pakilo prieš didįjį melą ir su giliu įsitikinimu pareiškė: „vietoj plėšiko — grįžo tau žmogus“. Poema baigiasi sūnaus-kovotojo susijungimu su motina-kovotoja (M. Gorkio „Motinos“ tema). Tai ne vienos šeimos narių susitikimas, o vienos klasės kovotojų susivienijimas. Baigiamosios poemos eilutės ištisai apibendrinančios. Poetas nepiešia konkretaus motinos paveikslą, o kalba apie visas darbininkų motinas, sąmoningai painiodamas laikus, dabartį nušviesdamas ateities perspektyva:

Ir motina rankas jam ištis,—
su motinom dažnai taip būna,—
nes sužalotame veide
pažino savo tikrą sūnų.

Pateikiamą situaciją autorius apibendrina. Motinos ir sūnaus susitikimas įgauna pasaulinį mastą, apie jį koncentruojasi visi įvykiai. Į jį reaguoja net dangaus šviesuliai: „danguje sustojo saulė, kai grįžo motinai sūnus“, „te nauja saule sužiba dangus: vietoj plėšiko grįžo tau žmogus“. Motinos ir sūnaus pasaulis apibendrinamas iki atskiro, savarankiško darbo žmonių pasaulio, priešingo buržuaziniam pasauliui: „bet aš kitaip matau pasaulį ir kitai saulei jau tikiu“. Sis savojo pasaulio motyvas išryškina susivienijusių darbo žmonių jėgą, yra nušviestas istorinio optimizmo, ypač aiškaus baigiamosiose poemos eilutėse:

Sirdis jos plakė su sūnaus širdim,
ir visa žemė švito lyg nauja viltim.

„Poema apie gatvių grindiką“ yra viena iš meistriškiausių V. Montvilos poemų ir savo kompoziciniu darnumu. Anksčiau nagrinėtose poemose buvo stengiamasi apimti įvairius buržuazinės tikrovės reiškinius,

pažymėti, jog gausu žmogui priešiškų jėgų. (Šiek tiek šiuo atžvilgiu išsiskiria „Ties darbo birža“ — priešiškų jėgų išskaičiavimas čia nukeltas į Anės biografiją, savotišką poemos intarpą, o centre stovi aiškiai apibrėžtas Anės ir ponios susidūrimas.) „Poemoje apie gatvių grindiką“ autorius sukoncentruoja visą dėmesį į vieną momentą — sūnaus ir motinos susitikimą, parodantį jų pažiūrų lūžį. Šiuo atžvilgiu nagrinėjamoji poema artima novelei, kuri „demonstruoja prieštaravimus, kai tuo tarpu romanas juos atskleidžia plačiai ir pagrįsdamas“¹⁶. Poemoje, kaip ir novelėje, svorio centras iš charakterių perkeltas į situaciją, koncentruojančią giliausią turinį, o charakteriai nubrėžiami tik probėgomis. Tokia reikšminga situacija ryški ir kitose poemose: „Mirtis ant kryžiaus“, „Ties darbo birža“.

„Poema apie gatvių grindiką“, panašiai kaip ir novelė, turi ryškiai nubrėžtus griaučius. Ji prasideda ir baigiasi motinos ir sūnaus susitikimu, kurį apibendrina autoriaus žvilgsnis. Iš pradžių tas žvilgsnis dar yra tiriantis, ieškantis („dar nežinia, šis neramus pasaulis kokiom audrom papūs“), o gale — jau savo klasės jėgą suprantančio žmogaus žvilgsnis. Proporciniu atžvilgiu kiek per didelė ekspozicija, būdama prisotinta didelio turinio, nesulaužo kompozicijos rėmų. Iš bendro plano išsiskiria tik šiek tiek deklaratyvinė grįžusio sūnaus kalba.

Noveliška yra ir meninė poemos detalė, kuriai suteikiamas maksimalus krūvis. Pavyzdžiui, prisiminkime, kokį platų jausmų diapazoną perteikia motinos klausimai grįžusiam sūnui. O kartu jie padeda vystyti siužetą, pasakoja apie sūnaus sužalojimą.

Bet į šią iš esmės novelišką formą V. Montvila sugebėjo įdėti turinį, išeinantį toli už novelės ribų. Per išorinius prieštaravimus poetas sugebėjo parodyti herojų pažiūrų evoliucijos procesą, novelišką susitikimą apibendrino iki epochinio darbininkų klasės susitelkimo.

Atskirą lyrinių-epinių V. Montvilos poemų grupę sudaro poemos antiklerikaliniai motyvai: „Bedievis Kuzma“, „Dievo apleista avelė“, „Duonos kasdieninės duokit“.

Poema „Bedievis Kuzma“ remiasi istorine medžiaga, plačiau pateikta V. Montvilos apsakyme „Juodvarniai“. Šioje poemoje ta istorinė medžiaga tėra tik išeities taškas autoriaus santykiui su „anų laikų“ neramiu kovotoju išreikšti. „Anų laikų“ fonas fragmentiškai nubrėžiamas poemos ekspozicijoje:

Jie, lūpas pamaldžiai sudėję,
bedieviam kaulus laužė,
liežuvius išlupinėjo
ir stūmė pusgyvius ant laužų.

Cia užsimezga centrinė poemos tema, atėjusi iš „Viduramžių orkestrų“, — bažnytinių dogmų priešingumas pačių klerikalų darbams. Toliau ji plečiama, įvedant prisikėlusio Jėzaus paveikslą. Prakeikęs jėzuitus ir įmetęs į laužą kruviną kryžių, Jėzus apkabina bedievių Kuzmą. Tai labai stiprus kontrastinis sugretinimas. Ir šia prasme Jėzaus paveikslas įvedimas yra visai pateisinamas. Bet tolesnis Jėzaus-stebukladario motyvo plėtojimas („iš dangaus stambiais lašais Jėzaus motinos ašaros krinta“) nėra reikalingas kūrinio visumai ir silpnina antiklerikalinių poemos pobūdį. Palyginus su apsakymu, išryškėja, jog vienpusiškas ir Kuzmos paveikslas. Apsakyme Kuzma yra pilnakraujis žmogus, kovingas liaudies interesų gynėjas. Jis „visa gerkle juokiasi“ jėzuitams į akis, jo žvilgsnyje spindi pyktis, drąsa, energija. Jo žodis — gyvas

¹⁶ И. Виноградов, О теории новеллы. — «Литературная учеба», 1936, № 7, стр. 43.

baudžiauninko sūnaus žodis: „Žadėti po mirties dangų bile durnius gali, bet kad štai, vyručiai, dabar, šią valandą, mums devynis kailius lupą...“¹⁷ Poemoje socialinė Kuzmos kovos prasmė paaiškėja tik iš autorinės charakteristikos („Kuzma — tas baudžiauninko sūnus“), o jo paveikslas, išlaikant paralelę su Kristaus paveikslu, primena daugiau krikščionišką kankinį. Tokį įspūdį kelia ir bažnytininkų žodynas („atpirktų nuodėmingą žemę“, „artimą, kaip pats save, mylėti“), ir vienapusiškas Kuzmos suromantinimas, jo paveikslą nušviečianti rausva spalva.

Sie trūkumai silpnina ir pagrindinę poemos idėją — kovos prieš tamsiąsias jėgas perimamumą. Autorius neturi objektyvios medžiagos, į kurią galėtų atsiremti jo mintis, jis priverstas tenkintis romantiniais įvaizdžiais. Tačiau šioje plotmėje stipriai skamba būsimasis žiburių motyvas:

Ant laužo degintos
jo laisvos mintys
dažnai šviesiom žvaigždėm
tamsioj padangėje
nušvinta.

Tamsi padangė aiškiai primena „anų laikų“ laužų dūmus ir juodvarnius. Laužo ugnis, nušviečianti visą apylinkę, simboliškai pranašauja kovos pergalę, tamsios padangės prazūtį.

Su dvasiškosios žodžių ir darbų priešpastatymu „Bedievyje Kuzmoje“ savotiškai susišaukia ta pati tema poemoje „Dievo apleista avelė“. Tik čia ji perkeliama į satyrinę plotmę. Anksčiau suromantintas Jėzaus paveikslas paverčiamas kunigų prozaiško vertelgiškumo simboliu:

O dievo akys
apvalainos,
nuo vyno
ir nuo aukso —
rainos.
Jis tingiai žiūri iš altoriaus
į vargdienių maldas ir norus.

Stipri satyrinė intonacija ir visoje poemoje „Dievo apleista avelė“. Tai nėra triuškinanti „Viduramžių orkestrų“ satyra. V. Montvilos juokas priklausomai nuo to, prieš ką jis nukreiptas, įgyja įvairiausius niuansus nuo liūdno humoro iki negailestingos satyros. Pavyzdžiui, požiūryje į moterėlę jungiasi V. Montvilos satyra ir užuojauta, virsdamos savotiška satyrine užuojauta, nes jis aiškiai gailisi klerikalų apgaudinėjamos bobelės. Tai kalba ir gausiai vartojamos deminutyvinės formos: bobelė, vargšelė, avelė. Bet pats žodynas išreiškia ir satyrinį poeto santykį su pagrindine eilėraščio veikėja. Autorius švelniai pašiepia moterėlės naivumą, jos pasitikėjimą dievo pagalba. Vykusiai stilizuojama davatkėlės kalba:

— Ach, Kristau! Brolī!
Pribūk ant padėjimo...
Vargas ima...

Tokiam betarpiškam moterėlės santykiui su dievu priešpastatomas kontrastinis bažnyčios spindesio (žibantis bokštas, aukso spalva dažytas dievas) ir herojės kuklios išvaizdos (juoda skarelė, juodi rožančių karoliai) sugretinimas. Prieš bažnyčios spindesį ji atrodo tokia maža, tokia užguita, kad darosi visai suprantama, jog jos maldų niekas neišgirs.

¹⁷ V. Montvila, Raštai, t. II, p. 65.

Tačiau V. Montvila neapsiriboja, parodydamas neišsipildžiusius davatkėlės norus. Užuojauta moterėlei perauga į greito galo bažnyčiai pranašavimą. Bažnyčios spindesys tik išorinis. Jį užgožia gūdus varpo garsai, primenantieji paskutinius dūžius, spindįs bažnyčios bokštas, ir tas panašus į mirtį pranašaujančią grabnyčią. Varpų — bažnyčios papuošalo — skambesys sugretinamas su silpnu moterėlės vapėjimu:

Jos žodžiai skamba, kaip varpai,
ir trupa, kaip varpų garsai.

Tas galo nujautimas neatskiriamas nuo satyrinio poemos pobūdžio ir sukuria nuotaiką, kurią mes pavadiname satyrine užuojauta. Ši nuotaika žymiai praplečia poemos rėmus, suteikia jai plačią apibendrinančią prasmę.

Kitaip apibendrinamas iš esmės tas pats konfliktas tarp tikinčiojo naivumo ir klerikalų išskaičiavimo poemoje „Duonos kasdieninės duokit!“. Čia apibendrinanti jėga iš potekstinės nuotaikos perkeliama į objektyvios tikrovės medžiagą, kuri praplečiama, pateikiant socialinę Darulienės charakteristiką. Poetas nebepasitenkina parodęs tikėjimą dievu tokį, koks jis yra, o gilinasi į jo priežastis.

Poemoje „Duonos kasdieninės duokit!“ Darulienė, patyrusi šiame pasaulyje vien nesėkmes, kreipiasi į dievą, kaip į paskutinę viltį. Tuo atžvilgiu Darulienė primena poemos „Mirtis ant kryžiaus“ heroję. Panašūs yra ir abiejų poemų herojų konfliktai su žmogui priešišku pasauliu. Skiriasi tik akcentas, išdėstant medžiagą. Poemoje „Mirtis ant kryžiaus“ herojės susidūrimas su dievu jau paskutinis, bet vienas iš daugelio jos susidūrimų su aplinka. „Duonos kasdieninės duokit!“ poemoje priešingai — visi kiti susidūrimai nušviesti tik kaip kelias į susidūrimą su bažnyčia, aiškiai stovintį centre. Praplėtus, palyginti su „Dievo apleista avelė“, šios poemos tikrovės medžiagą, pakito ir satyros pobūdis. Poemoje „Dievo apleista avelė“ svarbiausią vietą užima satyrinis autoriaus santykis su vaizduojamuoju pasauliu, tapybinis spalvų sugretinimas. Tuo tarpu poemoje „Duonos kasdieninės duokit!“ autorius plačiau remiasi pačiais tikrovės faktais, turinčiais demaskuojančią reikšmę. Čia ir vyskupas, atvažiavęs su automašina, ir ponai, ir muzikai, ir zakristijonas. Visi jie savaip santykiauja su bažnyčia, bet visi vienodai nekreipia dėmesio į vargšę Darulienę. Pačios Darulienės malda ryškiai skiriasi nuo „dievo apleistos avelės“ naivių žodžių. Ji kupina realistinių detalių:

— Duonos kasdieninės duokit,—
šaukė ji išalkus,—
aš netekau jėgų,
sušildyt kūnui nėra malkų...

Tiesa, kartais ir šioje poemoje prasiveržia romantinis autoriaus šauksmas:

Jos žodžius pagavo vėjai
ir virš bokštų ore,
lyg sudraskytas mazgotes, pakorė.

Bet žymiai dažniau romantinė srovė eina kontrastu niūriai tikrovei. Realistinių intonacijų stiprėjimas, noras suteikti poemai objektyvų, epinį pobūdį išryškėja ir iš poemos rankraščio taisymų¹⁸. Poetas ilgai

¹⁸ LKLI Rankraštynas MV—7.

ieškojo palyginimo, kuris apibūdintų Darulienės gyvenimą. Iš pradžių buvo surastas romantinis įvaizdis:

Kaip tie neramūs vėjai
daužosi į krantą kietą,
taip Darulienė — grindų plovėja —
gyvena ant šio sviesto.

Poeto nepatenkina toks palyginimas. Pirmosios dvi eilutės keičiamos į:

Kaip daužoma skeveldra
neranda ramios vietos...

Bet ir šis įvaizdis neįaugo į poemą. Atsirado dar vienas variantas:

Kaip visų stumdomas šunytis.

Poetas apčiuopia palyginimą. Bet deminutyvas nesiderina su niūria poemos atmosfera.

Kaip varinėjamas gyvulus...

Ir pagaliau —

Kaip nukamuotas gyvulus.

Panašiai „žvaigždžių milijonai“ pakeičiami konkrečia detale „miesto žiburiai“. Poetas stengiasi, kad poemos intonacija būtų kuo objektyvesnė. Tur būt, dėl to jis nepasinaudojo atrastu gyvu Darulienės kreipimusi

Su kibiru ir mazgote
iš namo į namus
eik plaudama ponų gražius butus,
o pati gyvenk landynėje tamsioj...

palikdamas ne tokį betarpišką, objektyvesnį:

ji ėjo, plaudama
ponų gražius butus.

Išoriškai efektingus romantinius įvaizdžius keisdamas nuogomis kasdieniško gyvenimo detalėmis, V. Montvila sustiprino apibendrinančią poemos galią, giliau atskleidė piešiamos situacijos turinį.

Lyrinėse-epinėse V. Montvilos poemose išsiskiria trys veikiančios jėgos: buržuazinės santvarkos viešpačiai, jų engiami žmonės ir lyrinis herojus — pats poetas. Lyrinis herojus jose, priešingai, negu lyrinėse poemose, nėra centrinė figūra, apeinama jo dvasinio pasaulio analizė. Herojaus poveikslą atskleidžia tai, kaip herojus reaguoja į išorinius įvykius. Tai jau ne romantiškas klajūnas, o ryžtingas engiamųjų gynėjas. Poemų raidoje lyrinio herojaus poveikslas pastebimai keičiasi. Betarpiškas, daugiau jausminis protestas virsta apibendrinančiu santvarkos demaskavimu, giliai suvokiant socialinio išnaudojimo mechanizmą, matant istorinę perspektyvą.

Lyrinio herojaus vertinimas lydi kitų veikėjų poveikslus. Jie taip pat nėra smulkiau individualizuojami, atstovauja įvairioms buržuazinės tikrovės jėgoms. Kuriant tų veikėjų poveikslus, reikšmingesnė vieta, negu lyrinėse poemose, įgyja tipiška situacija, kuriai tenka pagrindinis idėjinis kūrinio krūvis. Konkretūs tikrovės faktai, kaip ir žmonių poveikslai, objektyviai pagrindžia autoriaus protestą. Sutvirtėja ir siužetiniai poemų griaučiai.

Sis tikrovės medžiagos objektyvėjimo kelias paruošė dirvą atsirasti epinei poelai, kurią kurti V. Montvila ėmėsi tarybinės santvarkos metais.

* * *

V. Montvilos poemos savo žanrinėmis ypatybėmis gerokai skiriasi viena nuo kitos. Ir vis tik yra kažkokia gija, kuri jas visas jungia į vieną visumą, išskiria iš kitų eilėraščių. Pats tų kūrinių vadinimas poemomis, nepaisant to, kad jie ryškiai skiriasi nuo klasikinės poemos tipo, nėra savavališkas. Spręsdamas V. Montvilos poemų žanro klausimą, L. Ozerovas teisingai atsiribojo nuo žanro kiekybinio apibūdinimo. „Kai kuriuos savo eilėraščius poetas pavadino poemomis. Bet svarbu čia ne eilučių skaičius, o dideli jausmai, turinio ir gyvenimiškosios medžiagos reikšmingumas, tragiška siužeto įtampa, o jeigu siužeto nėra, tai vaizduojamo reiškinio reljefiškumas“¹⁹.

Šioje citatoje nurodytos svarbios žanrinės V. Montvilos poemų ypatybės, nors jos ir nėra preciziškai apibrėžtos. Ne visai yra aišku, kas laikoma turinio reikšmingumu. Juk reikšmingas savo turiniu kiekvienas meno kūrinys — novelė, eilėraštis. Čia tiksliau būtų kalbėti ne apie kūrinio reikšmingumą, o apie jo maštabiškumą. Turinio maštabiškumą daugelis literatūros teoretikų kaip tik ir laiko pagrindiniu skiriamuoju poemos bruožu. „Didelis turinys“ — tai ir yra tas žanrinis stambaus poezijos kūrinio specifiškumas, tas pagrindinis žanro dėsningumas, kurio mes ieškome (...). Poema atskleidžia pagrindinius epochos bruožus, didelių įvykių, turinių svarbią reikšmę liaudies gyvenimui, esmę²⁰, — rašo V. Ivanisenka. Tą patį pabrėžia ir V. Kubilius: „Tai monumentalioji poezijos forma, galinti pavaizduoti ištisą epochą, išreikšti viename kompoziciniame junginyje pagrindines tiesas, kurios paskirame eilėraštyje atsispindi fragmentiškai“²¹.

Paimkime, pavyzdžiui, tokius V. Montvilos eilėraščius, kaip „Be tūkstančių“, „Šimtas pavasarių“. Juose ryškiai išreikštas herojaus konfliktas su aplinka. Tas konfliktas yra reikšmingas, pamokantis, apibendrinantis visą santvarką. Bet tą apibendrinimą išreiškia tipiškai parinkta situacija, kuri nėra išplėsta iki epochinio masto. Situacijos dėsningumas išryškėja tik visos poeto kūrybos fone arba gretinant eilėraščio konfliktą su buržuazinės tikrovės konfliktais. Pati, atskirai paimta eilėraščio medžiaga neįrodo konflikto dėsningumo.

O štai poema „Į plačią žemę“. Kaip ir minėtieji eilėraščiai, ji parašyta lyrinio monologo forma. Tačiau čia nesitenkinama vienos situacijos atskleidimu. Poemos medžiaga pajungiamą visai santvarkai apibendrinti. Bendrais bruožais čia pateikiamas lyrinio herojaus evoliucijos kelias, nubrėžiama perspektyva į ateitį.

Ryškus turinio maštabiškumas poemoje „Viduramžių orkestrai“. Veiksmo vieta čia yra Lietuva. Veiksmo laikas — klerikalizmo siautėjimo epocha. Veikėjai — atskiros klasės bei joms atstovaujančių jėgų grupės.

Turinio maštabiškumas nulemia tragišką siužeto įtampą, varo veiksmą poemoje „Mirtis ant kryžiaus“. Herojė čia iškyla ne vienoje situacijoje, kaip, pavyzdžiui, minėtuose V. Montvilos eilėraščiuose. Ji susiduria su visomis buržuazinio pasaulio jėgomis. Ne vieną dvasinį momentą,

¹⁹ L. Ozerovas, Vytautas Montvila. — „Pergalė“, 1956, Nr. 7, p. 89.

²⁰ В. Иваниценко. Большой форме — большое содержание. — „Дружба народов“, 1961, № 8, стр. 249.

²¹ V. Kubilius, Poemos keliai. — „Pergalė“, 1961, Nr. 4, p. 147.

emociją, o ištisą gyvenimo procesą atskleidžia autorius. Poemos fone vėl visa epocha. Savo forma ši poema artima K. Borutos „Poemai apie berną“, kuri taip pat turi ryškų simbolinį siužetą, tragedinę įtampą. Seimininkas liepia bernui įsikinkyti vietoj padvėsusio bėrio. Bernas sukyla ir, užsimetęs ant pečių žemę, švilpiant vėtroms, išeina į kovą.

Tiek K. Borutos, tiek V. Montvilos poemose viena iš svarbiausių priemonių, suspaudžiant nedidelėje apimtyje gausią gyvenimišką medžiagą, ją švarinant ir turtinant, yra simboliškas apibendrinimas. K. Borutos apibendrinime svorio centras perkeliamas į romantinę įvaizdžio pusę. Berno maišto scenos perskaityti tiesiogine prasme negalima. Panašų vaidmenį simboliški apibendrinimai atlieka ir V. Montvilos lyrikoje. Pavyzdžiui, eilėraštyje „Likimo arkliai“ poetas atskleidžia savo pergyvenimus sąlyginiai padūkusių arklių įvaizdžiu, eilėraštyje „Naujos vėliavos“ — bedugnėn krįtančios kruvinos saulės simboliu, paremtu fonetinė-semantine eilėraščio organizacija. Čia kasdieniškos tikrovės faktus poetas subjektyviai transformuoja. Jie įgauna apibendrinantį pobūdį, bet netenka savarankiškos reikšmės. Į centrą iškyla poeto vertinimas, jo jausmai.

Kitokią prasmę turi simbolinis apibendrinimas V. Montvilos poemose. Jis neapeina konkrečių tikrovės faktų, o praplečia jų prasmę. Mirties ant kryžiaus situacija realistiškai visai įtikima ir kartu plačiai apibendrina beviltišką žmogaus padėtį. Tokią pat prasmę turi ir simbolinis rinkos motyvas poemoje „Ties darbo birža“, ir epochos apibendrinimai „Poemoje apie gatvių grindiką“. Toks vaizdo dviplaniškumas V. Montvilos poemose išreiškia kokybiškai naują, negu jo lyrikoje, subjekto ir vaizduojamojo pasaulio, lyrikos ir epo santykį.

Turinio maštabiškumas apsprendžia ir poemos veikėjų charakterių pobūdį. „Charakteriai ir įvykiai poemoje daugiau apibendrinantys, simboliški ir mažiau tiesiog gyvenimiškai tikroviški, bet užtat tie charakteriai atskleidžia didžiulius gyvenimiškus apibendrinimus“²², — pastebi V. Ivanisenka.

Šiuos teiginius visiškai patvirtina V. Montvilos poemų analizė. Ryškus apibendrinantis veikiančiųjų jėgų vaizdavimas yra poemoje „Laukų lelija ir gatvės vaikas“. Centre čia yra ne pats susidūrimas su tėvu, o tėvo buožiškų interesų atskleidimas, kova prieš jo hektarų meilę. Tokie pat apibendrinantys ir „Paskutiniai žodžiai“ — niūrių laikų ir neramios širdies konfliktų. Šiose, kaip ir kitose, V. Montvilos poemose, charakteriai nėra pats sau tikslas. Jie piešiami bendrais bruožais, išryškinant socialinę prasmę ir apeinant individualizavimą, nesistengiant subtiliai atskleisti psichologiją. Daugelis poemų veikėjų yra bevardžiai, bet ir ten, kur autorius vadina juos tikriniais vardais, kuriamas ne atskiro individo, o savo klasės atstovo paveikslas, kažkas panašaus į T. Tilvyčio „Artojų“ Joną ir Petrą. Tokios yra Anė, Darulienė. Pinigienės paveikslas socialinę prasmę atskleidžia pats pavardės parinkimas. Poemoje „Viduramžių orkestrai“ atskirus paveikslus pakeičia apibendrinantys klasinių grupuočių vaizdai.

Būdinga V. Montvilos poemų ypatybė yra ta, kad jose, išskyrus epinės poemos fragmentus, nėra nuoseklaus išorinio veiksmo vystymo, nuosekliai susietos fabulos. Šiuos vaizdavimo būdus, kaip jau buvo minėta, nagrinėjant „Poemą apie gatvių grindiką“, pakeičia noveliškas prieštaravimų demonstravimo principas. Šis principas taip pat padeda suspausti gausią tikrovės medžiagą į neplačius kūrinio rėmus. Iš visos

²² В. Иванисенко, Большой форме — большое содержание. — «Дружба народов», 1961, № 8, стр. 244.

įvykių grandinės paimamos tik svarbiausios grandys, aukščiausi prieštara-
ravimų atsiskleidimo taškai. Juos sieja ne tiek tarpusavio priežastingumo
ryšys, kiek autoriaus idėja, atsirėmusi į socialines vaizduojamų reiškinių
šaknis. Ir vis tik per išorinį prieštara-
ravimų demonstravimą V. Montvila
sugeba parodyti vidinę veiksmo raidą, konflikto vystymąsi. Tai ryšku
poemose „Poema apie gatvių grindiką“ ir „Į plačią žemę“. Poemoje
„Viduramžių orkestrai“ veikiančios jėgos tik pristatomos, piešiamas iš-
oriškai stabilus jų paveikslas. Tačiau autoriaus idėjos organizuojamas
tų atskirų paveikslų — poemos dalių — jungimas parodo konflikto tarp
darbo žmonių ir reakcijos stiprėjimą, augimą iki perėjimo į atvirą su-
sidūrimą.

Tokiu pat principu komponuojama ir poema „Žemaičių žemėj“. At-
skiros jos dalys yra reliatyviai savarankiškos, ir autorius net nesistengia
siužetiniais ryšiais užpildyti tarp jų susidariusių tarpų. Ir vis tik bendrą
idėja, nuotaika sujungia tas dalis į vieną kompozicinę visumą. De-
monstruodamas atskirus herojaus konflikto su aplinka pasireiškimo mo-
mentus, iš to konflikto kilusios dvasinės būsenos niuansus, V. Montvila
parodo vidinę herojaus raidą, jo išaugimą nuo nerūpestingo klajūno iki
savo vietą visuomenėje suprantančio ir už savo teises kovojančio dar-
bininko.

Kaip matome, V. Montvilos poemos jungia objektyvūs žanriniai
bendrumai. Jos duoda vertingos medžiagos lietuviškos poemos žanro
istorijai nušviesti, parodo, kaip stiprėjo ir gilėjo literatūros ryšiai su
tikrove. Šios poemos užima reikšmingą ir iki šiol dar nepakankamai
įvertintą vietą lietuvių pažangiosios poezijos istorijoje.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v. universitetas,
Lietuvių literatūros katedra

Įteikta
1963 m. sausio mėn.

ПОЭМЫ ВИТАУТАСА МОНТВИЛЫ

К. НАСТОПКА

Резюме

В статье исследуются поэмы литовского писателя-антифашиста В. Монтивилы (1902—1941), написанные в 30-х годах. Автор статьи рассматривает проблематику поэм, стремится раскрыть образ лирического героя, останавливается на некоторых принципах отображения действительности в этих поэмах и на некоторых сторонах мастерства В. Монтивилы.

По своей жанровой специфике поэмы В. Монтивилы можно условно разделить на две группы. В одних основным действующим лицом является лирический герой, и его переживания находятся в центре внимания автора; в статье эти поэмы названы лирическими. В других, которые автор работы считает лиро-эпическими произведениями, ощутимо эпически-повествовательное начало и намечены характеры других действующих лиц.

Основной конфликт лирических поэм В. Монтивилы — столкновение лирического героя с угнетающей его средой. Поэт развертывает обыденные, будничные ситуации, которые раскрывают романтический образ лирического героя — вольного скитальца. Читатель видит богатый внутренний мир героя, диалектику социальной среды и человеческих чувств. На фоне природы образ лирического героя получает романтическую

окраску, выступая контрастом буржуазному миру голого расчета. Но, с другой стороны, его взгляд на природу нигде не утрачивает трезвых материалистических черт. Хотя В. Монтвила в своей лирике и не достигает такой монолитности и обобщающего пафоса, как литовский пролетарский поэт Ю. Янонис, однако в новых исторических условиях он обогатил образ рабочего тем, что широко раскрыл его внутренний мир, выразил социально осмысленное чувство природы.

В лиро-эпических поэмах В. Монтвилы выступают три действующие силы: хозяева буржуазного мира, угнетаемый или простой человек и лирический герой — сам поэт. Отношение лирического героя к внешним событиям и окружающим его социальным силам всегда активно. Открытый протест, вызванный эмоциональным состоянием героя, превращается в обобщающее обличение существующего строя. Обличительный пафос поэм В. Монтвилы основан на глубоком осознании механизма социальной эксплуатации. Поэт обладает несомненным чувством исторической перспективы и искренней, хотя в известной степени стихийной, революционностью.

По своей тематике лиро-эпические поэмы распадаются на несколько групп. В одних на первом плане — неизбежное столкновение трудового человека с буржуазным обществом. В. Монтвила показывает моральное превосходство рабочего над угнетателями, выражает уверенность в его победе. В других, например, в «Поэме о мостильщике», этот конфликт завершается пробуждением классового сознания героя. Глубокий лиризм сочетается здесь с эпохальной масштабностью. В антиклерикальных поэмах В. Монтвила безжалостно разоблачает деятельность духовенства, с сочувствием и горьким сарказмом обращается к обманутым верующим.

Поэмы В. Монтвилы своими жанровыми особенностями заметно выделяются среди других его произведений. Основная их черта — масштабность поэтического содержания. В. Монтвила не довольствуется обрисовкой одной ситуации, а стремится обобщенно выразить свое отношение к эксплуататорскому строю, намечает путь эволюции героев и перспективу будущего. Созданная в поэмах ситуация, кроме своего прямого значения, приобретает второй — символический — план. Характеры здесь не столько конкретные типы, сколько условные фигуры, обобщающие те или иные социальные силы.

Поэмы В. Монтвилы — важная ступень в развитии литовской поэмы, в том процессе углубления связей литературы с действительностью, который был обусловлен антикапиталистической и антифашистской борьбой литовских трудящихся в период буржуазного господства.
